

## ЗЕМЛЯ ЖИВИХ

### XIV століття

Петрарка та його книги. Джованні Боккаччо — оповідач і вчений. Для них усе це — грецьке. Кудлатий перекладач Леонтій Пілат. Чума. Втрати й утрати. Красномовство. Ліки для щастя. Бачення світла.

Якби у вас був вибір, то, найімовірніше, ви не захотіли б народитися на Апеннінському півострові на початку XIV століття. Жити там було небезпечно, регулярно велися війни між містами та політичними угрупованнями. Тривалий конфлікт між фракціями, відомими як гвельфи та гібеліни\*, було зрештою полагоджено, а тоді гвельфи-переможці розділилися на фракції «білих» і «чорних» й натомість почали воювати між собою. Папа Климент V вирвався з обложеного ворогами Рима (історичного центру християнського світу) та переніс двір до Авіньйона — містечка за Альпами, погано

\* Дві сторони перманентного політичного та збройного протистояння у Священній Римській імперії впродовж XII—XV ст. переважно на території Північної й Середньої Італії між прихильниками імператорів цієї імперії (гібеліни) з одного боку та Римських пап (гвельфи) — з другого за право призначати єпископів (інвеституру).

приспосованого для цього і з жахливим кліматом. Папський престол залишиться там на кілька десятиліть, а покинутий і хаотичний Рим почав у буквальному сенсі заростати бур'янами серед руїн. У Тоскані стояла погана погода, населення там завжди голодувало, але гірші нещастя були ще попереду.

Та якось так сталося, що ця стражденна частина світу породила сплеск літературної енергії. У XIV сторіччі з'явилися нові покоління письменників, сповнені духу відновлення та відродження. Вони сподівалися подолати тодішні негаразди і навіть вийти за основи самого християнства, щоб духовно сполучитися з письменниками стародавнього римського світу, чий твори були тією чи тією мірою забуті. Ці нові письменники орієнтувалися на стару модель доброго життя, засновану на дружбі, мудрості, чесноті й вихованні сили та красномовства. З цих елементів вони створили власну різножанрову літературу. Їхньою зброєю в усіх цих зусиллях стали *studia humanitatis* — дослідження людини.

Ознаки відродження інтересу до досліджень людини вже з'явилися в попередні десятиліття, зокрема від колосального провидця Данте Аліг'єрі — популяризатора тосканської мови та майстра мистецтва літературної помсти своїм ворогам: він зобразив яскраві картини пекла і помістив їх туди. Однак справжній початок нових основ було закладено через одне покоління після нього двома письменниками, котрі, як і він, походили з Тоскани: Франческо Петраркою та Джованні Боккаччо. Вони певною мірою запровадили той спосіб життя, який протягом наступних двох століть буде вважатися гуманістичним (хоч такого визначення стосовно себе вони не використовували). Лиш пізніше люди стали регулярно вживати слово *umanisti*; але Петрарка та Боккаччо окреслили контури гуманізму, тому видається за доцільне називати їх гуманістами.

Щоб досягти цього, кожен із них для початку зробив аналогічний крок: повстав проти тих засобів існування, що пропонували їм батьки. У Петрарки це була професія правника; у Боккаччо — вибір між торгівлею чи церковним саном. Натомість обидва вони обрали новий шлях — літературну діяльність. Молодіжна контркультура може набувати різних форм: у XIV столітті це могло означати ознайомлення з літературним доробком Цицерона та початок створення власної книгозбірні.

Старшим із двох чоловіків<sup>40</sup> був Петрарка, який народився 1304 року в Ареццо. Місцем його народження могла б бути Флоренція, але його батьки належали до «білої» фракції, а місто захопили «чорні» гвельфи. Їм довелося тікати в групі біженців, до якої також входив Данте — ще один «білий» гвельф. Ні батьки Петрарки, ні батьки Данте ніколи не повернуться додому.

Отже, Петрарка вже народився у вигнанні. Його перші роки характеризувалися чергуванням періодів втечі та пошуків тимчасового притулку; деякі з цих пауз тривали місяці чи й роки, перш ніж родина переїжджала далі. Не обійшлося й без пригод. У ранньому дитинстві він ледь не втопився під час однієї з подорожей: слуга, який перевозив його на коні через річку, послизнувся і мало не впустив його. Згодом уся родина ледь не зазнала корабельної аварії в небезпечних водах біля Марселя. Вони вижили й дісталися Авіньйона, де його батько знайшов роботу при папському дворі. Родина поселилася неподалік, і Петрарка виріс у цьому місті та його околицях — там йому зовсім не подобалося, хоча в підліткові роки, а особливо після досягнення 20-річного віку він іноді насолоджувався його нічним життям. Багато років по тому він писав своєму молодшому братові, згадуючи, як вони приміряли вишуканий, напахчений одяг і причісували кучері, вирушаючи на розваги.

Батько Петрарки за професією був нотаріусом, тож для його сина було б природним готуватися до кар'єри також у царині права. Проте Петрарка ненавидів свою юридичну освіту. Під час нібито старанного навчання в Монпельє, а потім у Болоньї він активно займався збиранням книг. Це було задовго до винайдення технології друку; єдиний спосіб отримати матеріал для читання полягав у тому, щоб знайти рукопис, а тоді купити, випросити, позичити чи переписати його, і все це юнак охоче робив.

Ці спроби зазнали невдачі<sup>41</sup>, коли батько кинув його першу скромну колекцію у вогонь, мабуть, у надії, що це допоможе молодій людині зосередитися на праві. Щоправда, в останню мить він відступив і витяг із полум'я лише дві книжки — трактат Цицерона про риторику, яка завжди може стати в пригоді для правничої кар'єри, і томик поезії Вергілія, який хлопцю дозволили зберегти для відпочинку. Обидва ці автори назавжди залишилися зірками на небосхилі Петрарки. Пізніше гуманісти продовжували шанувати їх: Вергілія за красу поезії та переосмислення класичної легенди, а Цицерона — за думки про мораль і політику, а також надзвичайно елегантну прозу, написану латиною.

На якийсь час Петрарка вирішив не підставляти свою голову (в усіх значеннях цих слів), але коли йому виповнилося 22 роки і його батько помер, він покинув навчатися права і повернувся до Авіньйона, щоб розпочати зовсім інше життя — літературне. Франческо вибрав собі модель, якої дотримуватиметься протягом усієї кар'єри: робота в оточенні низки впливових покровителів в обмін на фінансову безпеку та часто гарний будинок (або й два) для проживання. Такими покровителями могли бути дворяни, місцеві правителі чи духовенство. Щоб підготуватися до зв'язків із церковниками,

він і сам брав незначні церковні замовлення, зокрема надавав певні дипломатичні послуги й виконував секретарську роботу, проте найголовніше — водночас творив цілу низку приємних, улесливих, заохочувальних або втішливих композицій. Його головними робочими завданнями були ті, що їх так любив Петрарка, — читати й писати.



Петрарка. Гравюра XIX століття Рафаеля Морґена (Bridgeman Images)

І — о боже! Як він писав! Він складав трактати, діалоги й створював особисті розповіді; готував мінібіографії та матеріали для тріумфальних святкувань; писав латиною вірші, втішні роздуми та яскраві інвективи. Щоб догодити собі та іншим, Франческо писав народною мовою прекрасну любовну поезію, розвиваючи та вдосконалюючи власну версію сонетної форми (яку й сьогодні називають петрарківськими сонетами). Багато з цих віршів<sup>42</sup> були написані на честь ідеалі-

зованої жінки, яку він назвав Лаурою і яку, за його словами, вперше побачив у церкві в Авін'йоні 6 квітня 1327 року — цю дату він записав на дорогоцінних сторінках рукопису Вергілія. Душевні муки через те, якою недосяжною та невловимою вона була, надихатимуть наступні покоління поетів.

У проміжках між виконанням обов'язків перед міськими меценатами Петрарка у винагороду за свою роботу часто мав можливість пожити в привабливих будинках у сільській місцевості. Ці епізоди ще більше живили його натхнення, коли в періоди творчого дозвілля поет блукав лісами й стежками на березі річки, спілкувався з друзями чи просто насолоджувався читанням улюблених книг. У віці трохи за тридцять років він мав будинок у селі Воклюз, біля чистого потічка Сорґ неподалік Авін'йона. У подальші роки він жив<sup>43</sup> у домі на Евґанських пагорбах поблизу Падуї, а перед цим у будинку в Гареньяно неподалік від Мілана, біля іншої річки, де міг слухати трелі «різнокольорових птахів, що сиділи на гілках і співали на різні лади», а також проводити ботанічні експерименти, висаджуючи в саду всілякі сорти лаврових кущів.

Посадка лаврів мала для Петрарки важливе значення, як, імовірно, і псевдонім Лаура для його великого кохання. У стародавньому світі поетів за їхні досягнення вшановували вінками з лаврового листа. Цей звичай потім відродив<sup>44</sup> падуїський поет Альбертіно Муссато: він нагородив цим вінком самого себе. Петрарці цю відзнаку було надано більш офіційно на церемонії в Римі 1341 року після усного розгляду його довгої поеми «Африка» (про римського полководця Сципіона Африканського) і офіційної промови на хвалу

<sup>43</sup> Сципіон Африканський — давньоримський політичний, державний і військовий діяч. Завдав поразки карфагенському полководцю Гасдрубалу, підкорив значну частину Іспанії. Після Африканської кампанії отримав титул Африканський.

поезії. Улещений, захоплений і задоволений собою, він глибоко усвідомлював значення класичного прецеденту, що стояв за цим звичаєм. Слід зазначити, що Петрарка ніколи не цурався марнославства, а іноді впадав у помпезність. На словах він завжди стверджував, ніби зневажає власну славу і йому набридають численні шанувальники, які приходять до його дверей. Однак очевидно, що йому це дуже подобалось. Він піднявся на повний зріст для такої своєї ролі, і то було значне зростання як у буквальному, так і в переносному сенсі. Згодом Джанноццо Манетті, який ґрунтував свої записи на звітах тих, хто знав поета, зазначав<sup>45</sup>, що Петрарка був високим чоловіком і випромінював «велич».

Незважаючи на таку піднесену атмосферу, він також усе життя носив психологічний відбиток від невизначеності своїх перших років. Поряд із моментами самозадоволення він мав інші: напади депресії чи *accidia* (нездатність взагалі щось відчувати, навіть нещастя). Час від часу все здавалося йому<sup>46</sup> незбагненим і невизначеним: у свої п'ятдесят років Петрарка писав про себе в одному з листів: «Нічого не визнаю, нічого не стверджую, у всьому сумніваюся — крім хіба що того, в чому я вважаю святотатством сумніватися».

Інколи він звучав більш упевненим у собі, і це траплялося значною мірою через те, що він черпав відчуття мети у своєму покликанні до літературного життя. Хоча церква вже давно наймала чиновників-секретарів, які мали володіти літературними навичками, ніхто не вклав стільки відданості в роль літератора, як Петрарка. Він, здається, постійно усвідомлював найвищі зразки класичного минулого — далекого, але навіть потужнішого через його монументальну віддаленість. У свідомості поета ці зразки ставили перед ним певні моральні завдання.

Коли Франческо не думав про минуле, то глибоко влітав своє життя і твори в життя його сучасників. У нього з'явилося велике коло цікавих друзів — освічені люди, які самі займалися літературою, іноді багаті й впливові. Він поширював серед них свої твори, тож із його творчістю були знайомі й інші особи, а не лише меценати, яким вони були присвячені. Це коло спілкування також переросло для Петрарки в корисну мережу колег — шукачів книг. Щоразу, коли його друзі кудись їхали, він передавав їм списки покупок. Відправляючи один такий список<sup>47</sup> Джованні дель Інчизи, пріору Сан-Марко у Флоренції, Петрарка попросив його показати цей список усім знайомим у Тоскані: «Нехай вони відчинять шафи й скрині своїх церковників та інших людей слова, якщо з'явиться щось таке, що могло б утамувати чи розпалити мою спрагу». Старанно скопійовані чи на віру позичені рукописи мандрували Апеннінським півостровом небезпечними дорогами, де було повно грабіжників; якщо книги позичалися, то вони також мали знайти дорогу назад. Петрарка й сам часто бував у роз'їздах як у зв'язку зі своїми професійними обов'язками, так і у світських справах, і куди б він не їхав, то зупинявся, якщо бачив здалеку монастир: «Хто знає, чи є тут щось<sup>48</sup>, чого я хочу?». Він ішов туди й просив дозволити йому зайнятися пошуками. Якщо поет знаходив цінний текст, то іноді залишався на кілька днів або тижнів, щоб зробити для себе примірник.

Лишень уявіть, як усе це відбувалося: доводилося вручну копіювати кожне слово кожної книги, яку ви хочете додати до своєї колекції. Навіть Петрарка вважав це виснажливим. В одному з листів він розповідає<sup>49</sup>, як писав довгий текст Цицерона, позичений у друга, і робив це повільно, щоб спробувати ще й запам'ятати його. Поетова рука боліла й дерев'яніла. Але тільки він подумав, що навряд чи зможе